

Академік О. Я. Чебикін: з нагоди 60-річчя життєдіяльності

(Кілька журнальних штрихів до портрета)

Орієнтація наукової праці на ілюстрацію вже зробленого кимось, орієнтація на оцінювання вже відкритого йде, разом з історією совкових часів, у вічність. Сьогодні вітчизняні науковці все більше і більше звжають не лише на отримані знання, досвід та засвоєні методику досліджень, але й на самостійно - ними ж такі виведені, сформульовані й визначені! – наукові проблеми й вкрай актуальні потреби теорії та власної практики, життя. Власне саме цим – синергетичного киталту принципом діяча – і починає керуватися новий науковець. Та й не тільки науковець за посадою, сьогодні передова педагогіка прагне щоби цим принципом керувався і спеціаліст – випускник вищої школи, фахівець.

Сьогодні зрозуміли й те, що саме таким – спрямованим на виховання самоорганізованої особистості, на формування її на засадах комплексної системи – і повинен бути шлях освітянської науки.

Але ж розуміння таке – не з неба впало. До нього комусь потрібно було торувати дорогу... І не комусь одному, а великій когорті вчених, серед яких є й яскраві імена українських дослідників, діячів науки та практики організації освіти в країні. Назовемо тільки психологів, котрі працювали й творили в Одесі: це засновник психофізіологічної наукової школи Г.М.Сеченов, засновник одеської експериментально-психологічної школи М.М.Ланге, засновник теоретико-методологічної школи С.Л.Рубінштейн, засновник школи психології сприймання часу Д.Г.Елькін, та їхні послідовники себто ті, хто започатковував нові наукові школи – В.О.Котов-Хроменко, Г.З.Бедний, Б.Й. Цуканов, І.Г.Белявський, нині працюючі – Т.П.Вісковатова, О.П.Саннікова, С.М.Симоненко...

Сьогодні є нагода сказати це про одну неординарну особистість української освітянської ниви – про засновника школи емоційної регуляції діяльності – академіка Олексія Яковича Чебікіна, якому у квітні цього року виповнилося 60 літ.

Його творчу біографію, на наш погляд, варто би почати, згадавши шкільні роки, бо ж потяг до науки проявився в нього з 9 класу. Саме тоді він отримав перше справжнє задоволення від зробленого власноруч. Він тоді, захопившись учнівськими дослідженнями за одним із навчальних предметів, став дипломістом Всесоюзної олімпіади.

Щоправда, олімпіада проходила з ... фізики.

Але не поспішаймо з висновками. У тій же нерубайській школі, по закінченню навчання в ній, він залишився викладачем і лаборантом, - це ж бо були роки комсомольського ентузіазму й бажання вступати до ВНЗ не відірвавшись від шкільної партії, але з досвідом роботи, зафіксованим у Трудовій книжці. Там, - у лабораторії працюючи, - відчув він, що фахівцем таки треба ставати не тільки з одного бажання, але й уміння щось робити самому – відкривати, створювати, організовувати.

Про це варто згадати особливо, бо саме в ці роки й формуються ті цінності, на які потім усе життя орієнтується людина та які слугують для неї основою її власної самоцінки й самоцінності.

Невеликим, але повчальним полем для такої діяльності сталою була робота лаборантом фізикабінету, який треба було ще облаштовувати. Та не просто – за стандартними нормами, але на власний розсуд та у відповідності до потреб навчання... Власне, робота вимагала бути не просто розпорядником, але господарем, який сам вирішує, що створювати, будувати, обладнувати, організовувати... І все це – для дітей. Заради їхнього зростання, навчання, становлення людьми...

До такої роботи лежала душа. Хоча й була ця творча душа на роздоріжжі: знання з фізики – це знання неорганіки, учні ж – живі люди... От тільки "фізику живої істоти" ще ніхто не створив!..

Оце роздоріжжя – між фізикою і педагогікою - й привело його в педагогічний інститут ім. К.Д.Ушинського на факультет ... фізиконавчання. А вже тут захоплення фізикою поклякло його в студентський науковий гурток радіобіології, який вів професор В.Р.Файтєндор; а бажання пізнати природу навчання, власне психіку живої людини – до наукового студентського гуртка з психології, котрий вів улюбленець студентів доцент В.О.Котов-Хроменко... Така "тематична подвоєність" могла би когось здивувати, тільки не майбутнього вченого, вона в нього, як результат навчання у виші, цікаво поєдналась у вибраній дипломній роботі, присвяченій проблемі часу прийняття рішень в екстремальних умовах... Тут були і фізика, і психологія, і – головне – сама жива людина – фізкультурист...

Зрозуміло, - здібного спеціаліста залишають викладачем у виші.

Ще цікавий факт: робота викладача перервана була однорічною службою в армії (Закони держави - непорушні!)... Отож – авіашкола, офіцерський вишкіл, звання лейтенанта і ...пропозиція військового кадровика:

- Залишайтеся служити в армії. Ви така серйозна, вольова, дисциплінована й цілеспрямована людина, яка, до всього, ще й наполегливо досягає свого... На вас чекає блискуча кар'єра офіцера...

На нього й, справді, чекала кар'єра. Тільки не в армії... Тож молодий офіцер, з притаманною йому скептичною посмішкою, мовчки вислухав дифірамбу військовика, думаючи про своє: "На мене чекає праця викладача ВНЗ і науковця."

Ні, не було тоді ще створено науки про "фізику людини"...Втім, як і цільної науки про людину, про становлення її особистості. Щоправда було віконце, своєрідна цілішка у тумряку загадок людського ества. Нею для Чебікіна стала ідея, висловлена С.Л.Рубінштейном у праці "Основи загальної психології", котру майбутній учений своєрідно оцінив, вичитавши між рядків як тему, призначену саме для нього: "Важливіші емоції, котрі зазвичай відіграють у житті досить велику роль і суттєво позначаються на загальному емоційному стані, на настрої людини, пов'язані з ходом її трудової діяльності... Процес формування почуттів людини нерозривно пов'язаний з усім процесом становлення її особистості" [Рубінштейн С.Л. Основи общей психологии, 1940].

Ця тема й стає його науковим завданням і водночас полем діяльності, полем досліджень, полем для життя...

...Десь відразу після його служби в армії О.Я.Чебікіна прийняли й до аспірантури при кафедрі психології Московського державного інституту фізичної культури. Після цього - викладацька робота в стінах рідної Альма-матер. А там невдовзі й захист дисертації в Інституті психології АН СРСР за темою "Дослідження емоційної стійкості"...

Можливо до слів Рубінштейна варто було б додати хіба що те, що людина починає відчувати себе особистістю по тому, як відчує справжню насолоду життям від зробленого самостійно. Своїми руками. Працею свого мозку. Зробленого за самостійно визначеною проблемою. А відчувши, починає усвідомлювати власну самодостатність...

Чи не в цьому й полягають характер та сутність особистості?!

Відтак з-під пера вченого виходять публікації за цією ж тематикою, захищається докторська дисертація "Емоційна регуляція навчальної діяльності"(1991 р.).

І знову праця, праця, праця. Виходять у світ написані одноосібно книги "Емоциональная регуляция в структуре учебной деятельности" (1989), "Емоциональная регуляция в учебно-познавательной деятельности" (1992), "Проблема эмоциональной устойчивости" (1995), "Теория и методика эмоциональной регуляции учебной деятельности детей: научно-методическое пособие" (1999), та низка монографій, посібників написаних у співавторстві з іншими науковцями, здебільшого з його учнями та послідовниками -І. В. Мельничук, І. Г. Павлово, І. М. Пивоварчик, С. В. Ситнік та ін.

Щоправда, тепер турботи вченого супроводжує вже інша розвізаність - вирішувати проблеми не тільки суцільно наукові, але і проблеми організації наукового й освітнього процесу. І не тільки в Одеській області, а й у всій країні. Бо й ж що ж то за наука, котру не впроваджують, котра лягає в шухляду, покривається пилом на полицях бібліотечних запасників?..

Відтак доводиться перейматись організаційною роботою. Передусім це проведення конгресів, семінарів, конференцій, симпозіумів, в яких також беруть участь учені з Німеччини, Польщі, Чехії, Югославії та ін. Доречі, усі ці форми апробації наукових досліджень він засвоював і безпосередньою участю в них: міжнародних - у власній країні та за рубежем, республіканських, регіональних, – загалом у понад ста форумах (в Афінах, Брюсселі, Вашингтоні, Дюссельдорфі, Кіото, Москві, Празі, Оломоуці, Токіо й ін.)...

Важливим організаційним етапом став для нього об'єднання зусиль учених-психологів у більш стійких формах роботи. Це зокрема створене ним ще 1984 року незалежне Одеське товариство психологів президентом якого він є й посьогодні (доречно сказати – саме це товариство послужило прообразом створюваних товариств на Україні в наступні роки.). 1996 року він докладає зусиль до створення Південного наукового центру АПН України, директором якого він є посьогодні. Ним же створюються: міжвузівська лабораторія "Психологічна діагностика та психолого-педагогічна корекція", "Психоаналітичний інститут" інші об'єднання, школи, лабораторії, які відіграють значну роль у наданні науково-методичної допомоги психологам, педагогам, батькам...

За його розробками створюються державні програми. Відтак його обирають членом президії АПН України...

Поступово створюється й власна наукова школа: А.М. Ананьєв, О.В. Вдовиченко, І. Г. Головська, І. В. Мельничук, І. Г. Павлова, І. М. Пивоварчик, С. В. Ситнік, Н. Д. Хмель та ін...

Досягнуте в науці значне. Це концепції, моделі, в тому числі у навчанні учнів і вчителів, методи та підходи... Загалом, після захисту докторської дисертації посьогодні – а це понад двадцять років наукової діяльності - діапазон його наукових інтересів розширився так: від розвитку емоційної сфери людини та емоційної регуляції сфери людини до емоційної регуляції діяльності, емоційної стійкості, психічної надійності людини, стресових та постстресових станів людини, системи навчальної та навчально-професійної діяльності, професійного відбору...

І це не просто цікавість до того, що ж то воно є, або проста допитливість, це – справжній науковий інтерес, що дав багатий набуток для науки, в якому – вже дослідники його діяльності – виділяють:

- Концепцію детермінуючих факторів емоційної стійкості людини й умови її формування.
- Концептуальну модель емоційної регуляції пізнавальної діяльності.

За нею передбачається зміст розгортання трьох етапів: орієнтовано-мотиваційного, виконавчого та рефлексивно-оцінного...

- Системно-діяльнісну модель підготовки сучасного вчителя...

Втім про це досить таки ґрунтовно й виважено описано в книгах: "Наукові школи Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д.Ушинського"(2007), монографії "Історія становлення психологічних наукових шкіл на Півдні України (XIX-XX ст.)" (2007), "Наукова школа академіка Олексія Чебікіна" (2009)...

І це, - з інтерв'ю напередодні ювілею:

- Багато ваших учнів стверджують, що й спілкуючися з вами є нагода чогось навчитися. А от як ви самі тепер, у ці вже роки, ставитеся до навчання?

- У мене бажання вчитись посьогодні не згасло. Вчуся. Хіба що параметри підходів до цього далеко не колишні: інші, більш суворі вимоги, інші завдання. Та й програма не та. Відрізняється вона тим, що тепер формується не кимось, а тобою ж таки... до всього, - за сутністю дослідницької роботи...

От, таким і повинен, на нашу думку, бути характер науковця, вчителя, академіка й людини, з якою приємно науку і творити, і поширювати. А ще й учитись на прикладі її життя.

Микола Черкасов